

ULUSLARARASI
ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU
VI

6-9 Kasım 2008

B İ L D İ R İ L E R

CİLT II

EDİTÖR
DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

**ULUSLARARASI
USKUDAR SEMPOZYUMU VI**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. İsmail Eriinsal
Prof. Dr. Mustafa Uzun / Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Halis Yunus Ersoz / Doç. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı
Doc. Dr. Fikret Sarıcaoglu / Doç. Dr. Erhan Afyoncu

Yayın Koordinatörü

Doc. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı

Yayına Hazırlık

Ahmet Önal, Ugur Demir

İmla ve Tashih

Prof. Dr. Mustafa Uzun, Ahmet Karataş

Görsel Araştırma

Dr. Coşkun Yılmaz, Doç. Dr. Erhan Afyoncu, Ugur Demir, Ahmet Önal

Fotograf

İsmail Küçük, Edibe Eren, Suphi Darıcalı, Kenan Koca,
İsa Telli, Hamit Eteevrans, A. Bilal Aslan,

Kapak Fotograf

Ahmet Remzi Tülüce (Mihrimah Sultan Camii Avlusu)

Tasarım/Uygulama

Hamit Celebi, Sabit Ertaş, Bülent Avnamak

Baskı ve Cilt

Seçil Ofset

İstanbul 2009

ISBN 9944-5807-8-6

Telif hakları Üsküdar Belediyesine aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz
basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

KÜLTÜR VE SOSYAL İŞLER MÜDÜRLÜĞÜ

Hakimiyeti Milliye Caddesi,

Atlas Çıkması No: 69

USKUDAR / İSTANBUL

Tel: 0 216 531 30 00 ■ Faks: 0 216 531 31 03

www.uskudar.bel.tr

XIX. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Esnafı ve Bıraktığı Tarihî Miras

A H M E T U Ç A R

Tarih Uzmanı- Araştırmacı

Üsküdar; tarih boyunca İstanbul'un, en seçkin esnaflarının icrâ-yı faaliyette buldukları en itibarlı coğrafi ve ticarî mekânlarından biri olmuştur. Üsküdar esnafı; ustalığı, becerisi, titizliği, temizliği, dürüstlüğü ile asırlarca hep adından ve mamullerinden övgü ile söz ettirmiştir. Başta Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri olmak üzere âdeta gönül erlerinin manevî ağırlığı ve İstanbul Boğazı'nın insana huzur veren sükûtu Üsküdar'da tam bir gönül ve mekân sentezini oluşturmuştur. Belki de, bu sebeple olsa gerek bu kutlu beldede yaşayan tüm insanlar gibi, Üsküdar esnafı da - istisnaları hariç - ağırbaşlı, vakur, mütevazı, sevecen, dürüst ve kanaatkâr tavırları ile her zaman dikkatleri üzerlerine çekmiştir. Sâmiha Ayverdi'nin diliyle; "her adımını attığı yerde bir sanat hareketi, bir zanaat topluluğu ve bir ticaret hamlesi vücuda getiren Türkler, Üsküdar'da da şimdi zavallı bir geçit olan bedesteni kuruvermişti. Dokuduğunu, işlediğini, yaptığını burada toplamış; almış satmış, getirmiş göndermişti. Böylece bir yandan ticaretle sanâyii el ele tutuşturup, faal bir merkezde geliştirirken, diğer yandan da, Şeyh Hamdullahlar'ın, Hasan Üsküdârîler'in kalem ve fırçalarıyla, güzel sanatların en ince tellerinde bir örümcek mahareti ile gezinip, değil yalnız İstanbul'un başka semtlerine, cihan sanat tarihine kol atmış, nam salmıştı Üsküdar."¹

XVIII. yüzyılda İstanbul'a gelen Fransız Seyyah Antonie Olivier; anılarında Üsküdar'ın iktisadi açıdan önemini şu cümlelerle anlatır: "İstanbul'un bir mahallesi gözüyle bakılan bu şehir, Boğaz'ın karşı tarafında eğimli bir araziye anfi-teatr şeklinde kurulmuştur. Yüksek ağaçların, evlerin, camilerin, minarelerin birbirine karıştığı, çok cazip bir görünüşü vardır. Üsküdar'ın nüfusunun 60.000

XX. yüzyılın
başlarında
Üsküdar'da bir
pazar
(Millingen,
Constantinople,
1906)

kadar olduğu tahmin edilmektedir. Oldukça önemli bir kısmı müslümandır. Bunun yanında Rumlarla birlikte bazı Ermeni ve Yahudilerin burada ikamet ettikleri bilinir. Bu şehir, Asya kervanlarına antrepo vazifesini görür, buluşma ve aktarma noktasını oluşturur. Hem İç Anadolu ile hem de İstanbul ile geniş bir ticareti vardır. İpekli ve pamuklu kumaş imalathaneleri de bulunur. Üsküdar'ın civarı, verimli ve iyi ekilmiş arazi ile çevrilmiştir. Burada hububat, sebze, meyve ve özellikle bütün kış ve ilkbaharın bir kısmında korunabilen bir tür üzüm yetişir.”²

Eskiden beri Üsküdar'ın en önemli esnaf gruplarından biri sütçüler ve yoğurtçulardı. Üsküdar ilçesi Osmanlı Sarayına sattığı süt, yoğurt, tereyağı, kaymak ve peynir ile meşhurdur. Bu ürünlerden özellikle “Kanlıca yoğurdu” ve “Üsküdar kaymağı” adları ile İstanbul'da nam salmışlardır. Padişahın Yoğurtcubaşı tarafından Üsküdar'dan bu işle uğraşan esnaftan satın alınan bu ürünler Padişah, şehzadeler, Harem-i Hümayun mensupları ve hanım sultanlara özel olarak sunulduğu gibi; Topkapı, Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız Sarayı gibi Padişah saraylarının “Matbah-ı Has”ında da kullanılıyordu. Padişah ve diğer saray mensupları için verilmesi mutad hale gelen süt, yoğurt, tereyağı ve “Üsküdarî” kaymağın kâfi miktarda verilebilmesi için; İstanbul kadısına vasıtası ile nizamnameler gönderi-

lerek sütçü esnafı özellikle “kalite ve temizlik” konusunda dikkatli ve titiz davranmaları için sık sık uyarılmakta idiler.³ Üsküdarlı sütçü ve yoğurtçuların da sorunları vardı. Üsküdar büyüdükçe ahır ve mandıralar merkezden dışarıya çıkarılıyordu. Bu durum şehrin nezaleti açısından ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi açısından son derece zaruri idi. Ancak bu durum aynı zamanda Üsküdar’ın sütçü ve yoğurtçularının bu ahır ve mandıralardan gidip süt almasını da zorlaştırıyordu. Nitekim Ağustos 1755’de Üsküdarlı sütçüler ve yoğurthane ustaları; satıcıların ayağına kadar gidemedikleri için koltukçu ve atlı araçların kendi pazarlarını ele geçirip, artık kendilerine çevre köylerdeki mandıralardan süt satılmasına engel olduklarından şikâyet etmişlerdi. Sütçü ve yoğurtçulara göre yoğurtçubaşının “koyun sütü satın” baskısına rağmen; 3-4 yıldır koyun sütü yerine, inek sütü satmak zorunda kalmışlardı. Çünkü ucuz süt alıp- satan ve sattıkları sütün %50’sine su karıştırarak ibadullah’a süt yerine su satan aracı ve koltukçularla rekabet edemeyecek durumda idiler ve bu konuda devletten yardım bekliyorlardı.⁴ Sütçü ve Yoğurtçular; Kasım 1756’da benzer şikâyetlerini bir kez daha gündeme getirmişlerdi.⁵

Saray bir yandan bu şikâyetleri önlemeye çalışırken; diğer yandan süt ve süt ürünlerini Üsküdarlı sütçü ve yoğurtçulardan alarak onlara destek olmaya da

devam ediyordu. Matbah-ı Âmire'ye alınması mutad olan süt, Üsküdar kaymağı, tereyağı, yoğurt ve sairenin her aya mahsus ayrı ve muntazam listeleri tutulmakta ve paraları muntazaman ödenmekte idi.⁶ XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında özellikle "Üsküdar Kaymağı" adıyla maruf ve Üsküdar'da imal edilen kaymak o kadar nefis olduğu için; zamanın padişahları bu ürünün tiryakisi olmuşlardı.⁷

Bu arada işine hile katan kaymakçı esnafı da vardı. Nisan 1815'de Üsküdar'da kaymakçılık yapan Yeniçeri 59. cemaatten Bekir Ağa; narhtan otuz para ziyadesiyle kaymak sattığı için Seddülbahir kalesinde kalebent edilmişti.⁸ II. Abdülhamid Dönemi'nde Üsküdar'da hayvancılığın ilçe dışına çıkartılması çabası hızlanmıştı. 1891 Fatma Münire Hanım'ın Üsküdar Atlamataşı'nda sahip olduğu üç ahır sıhhi nedenlerle kapatılmış, ancak Fatma Münire Hanımın mağduriyetiyle ilgili 25 Mart 1891 tarihli talebi de dikkate alınarak; bu mağduriyetin İstanbul Şehremaneti'nce giderilmesi kararlaştırılmıştı.⁹ Ahırların Üsküdar dışına çıkarılması nedeni ile Üsküdar Sütçü esnafından Abanalı Yusuf'un her gece kayığıyla Üsküdar'dan Beykoz'a gidip süt getirmesine engel olunması ve bir çift piyade kayığı için ruhsat verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak ondan bu işi; iç güvenlik nedeni ile gece yarısından sonra yapmaması da istenmişti.¹⁰

Üsküdar'ın son yoğurtçu dükkânlarından biri de Bulgar yoğurtçular idi. Eski Üsküdarlılardan Fuat Andıç Hoca; bu dükkânı ve sahibini şu cümlelerle anlatmakta idi: "O dükkânda süt, yoğurt, peynir ve tereyağı satan iki Bulgar kardeşi hemen bütün Üsküdarlılar tanır, paraca biraz rahat olanlar yoğurt veya tereyağını mutlaka oradan alırlar, en iyisinin, en temizinin, en lezzetlisinin olduğuna kâğıplarını basarlardı. Üstelik o zamanın inanışlarına göre Bulgarların üstüne yoğurtçuluk, yağcılık yapabilecek kimse olamazdı ki... Ta ki harbin başına kadar. Birden belediye Bulgar'ın dükkânını bir hafta, ceza olarak kapattıydı, sebebi de tereyağına iç yağı karıştırdığı için. Bulgar'ın müşterileri takım tutan futbol meraklıları gibi ikiye ayrıldılar. Kimine göre Bulgar'ın gâvurluğu ortaya çıkmış, kimine göre de belediye zabıtası Bulgar'a kalleşlik etmişti. Kasap Andon'la Yoğurtçu Bulgar'ın dükkânlarının yerinde şimdi rölantide çalışan otobüsler mazot dumanlarını egzoslarından savurmadalar."¹¹

Üsküdar'da çok önemli esnaf grubundan biri de fırıncılardı. 27 Nisan 1712'de Üsküdar'da on yedi fırın olup, bunlar günlük üç yüz üç kile buğday sarf ediyorlardı.¹² Fırıncılar genelde verimli çalışıyordu. Zaman zaman sorunlar da çıkıyordu. Ekim 1760'da Üsküdar'da bazı fırınlar tekneler ile komşu bölgelere daha pahalı ekmek satıp, Üsküdarlılara ekmek satmamaya başlamışlar ve bu konuda halk tarafından şikâyet edilmişlerdi. Bunun üzerine bu tür satış yapan fırınlar derhal kapatılmıştı.¹³ Üsküdar fırıncıları da diğer İstanbul esnafı gibi ortak bir fırıncılar kethüdası tarafından yönetiliyordu. Ancak çörekçi ve simitçiler de işlerini fırınlarda yaptıkları halde onların da ayrı ayrı esnaf kethüdaları vardı. Bunlara bağlı esnaf arasında zaman zaman birbirlerinin "üretim alanına tecavüzden" dolayı tartışmalar yaşanırdı. Özellikle çörekçiler; simitçiler ile somun-

cu ve ekmekçi de denilen fırıncılar arasında sıkışmışlardı. Bu yüzden dertlerini anlatabilmek ve kendi seslerini duyurabilmek için zaman zaman şikâyet yolunu tercih ediyor, olanları yöneticilere anlatıyorlardı.¹⁴ Buna karşılık devlet de gerekli önlemleri alıyordu. Bu bağlamda Haziran 1761’de ekmek yapan fırıncıların simit ve çörek yapıp satmaları; simit ve çörek yapan fırıncıların ise ekmek yapıp satmaları yasaklanmıştı.¹⁵ Gerek bu şikâyet ve tartışmalar, gerekse uygunsuz davranışlarından dolayı bazen İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüb’deki fırıncılar kethüdası azledilerek, sürgüne gönderiliyor ve yerine devlet ile daha uyumlu çalışabilecek biri getiriliyordu. Nitekim Mayıs 1767’de Üsküdar Fırıncılar Kethüdası Abdullah Ağa azledilip, sürgüne gönderilmiş ve yerine vekili Mehmed Emin Ağa tayin edilmişti.¹⁶

Ekmek yapan fırıncılar yalnız ortak imalat alanları olan esnaflarla değil, bazen de kendi aralarında tartışma yaşamakta idiler. Bu tartışmalar ise; genelde ya üretilen ekmeğin satış alanı, ya da açılarak yeni fırınlar nedeni ile esnafın kâr alanlarının daralması ile ilgili idi. Bu bağlamda Mart 1782’de Üsküdar’da Ayazma Mahallesi’nde bulunan Câmî-i Cedîd Vakfından kiraladığı fırında francalacı ustası olan Dimitri ile habbaz esnafı kethüdası ve yiğitbaşları ve sairenin müracaatları üzerine; yürürlükteki nizam gereği İstanbul, Galata ve Eyüb francalacılarının Üsküdar’a geçmemesi ve Beylerbeyi francalacısının da Öküz limanını tecavüz etmemesi kararı bir kez daha İstanbul’daki ilgili fırıncılara duyurulmuştu.¹⁷ 23 Mart 1803’de Üçüncü Selim’in Üsküdar Selimiye’de bina eylediği Selimiye Camii Evkafı’ndan iki fırında pişirilen francalalar her yerde satılabileceğinden, bunlara müdahale edilmemesine dair emir yazılırken;¹⁸ Sultan III. Selim’in tahttan indirilmesinden sonra bu uygulamadan -muhtemelen yeniçerilerin baskısı- ile 1815’de vazgeçilmiş, daha önce hâkim tarafından mühürlü vesika verilmesine rağmen 20 gezdirici tarafından evlere ekmek satılmasına izin verilmemişti. Hatta bu yasağa elçilikler bile dâhil edilmişti. Bu ruhsatlı gezdiricilerin yalnızca tezgâhlarda ekmek satmalarına izin verilmişti.¹⁹

Üsküdar fırıncılarının karşılaştıkları bir başka mesele de yeni açılan fırınlar meselesi idi. Genel’de yeni fırın açılmasına izin verilmiyordu. Ancak yine de istisnalar az değildi. Nitekim Üsküdar için çok şey ifade eden Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretleri’nin manevî varisleri bu istisnaya ilk muhatap olanlardan biri olmuşlardı. Üsküdar’da Hüdâyî Asitanesi dervişanı için bina ve vakf edilmiş olan fırında, ol babdaki ferman mucibince arab-ı has tabir olunan ekmek tabholuna gelmekte iken; has ekmek pişirilen fırınların irâde-i seniyye ile umumen kapatılması kararı sonucu bu fırın da kapatılmıştı. Ancak 5 Nisan 1810’da “bu yüzden vakıf zarara uğramış olduğundan” yeniden açılması hususunda hatt-ı hümayun sadır olmuş ve Sultan II. Mahmud’un emri ile bu fırın tekrar açılmıştı. Ayrıca Sultanın fermanında açılışa kimsenin engel olmaması özellikle istenmişti.²⁰ Ocak 1833’de Üsküdar’da kapalı bir ekmekçi değirmeni ile bir simitçi fırınının açılması için Üsküdar kadısına müsaade verilmişti. Böylece Üsküdar’da simitçi fırını sayısı da ihtiyaca cevap verebilmek için ikiye çıkmıştı.²¹

XX. yüzyılın
başlarında
Üsküdar'daki
pazarlar

Zamanla Üsküdar fırınları eskiye göre daha da modern hale getirilmişlerdi. 28 Ocak 1839'da İstanbul, Üsküdar, Galata ve mülhakatında 27 adet yeni francalacı fırını açılmasına izin verilmişti. Buna karşılık esnaf tarafından zahire hazinesine sade 150.000 kuruş ödeme taahhütünde bulunmuş, çekilen un sıkıntısı için devt ambarından ayda on iki bin kile buğday verilmesi ve kile başına dört kuruş vergi alınması kararlaştırılmıştı. Ancak devletin bu miktarı arttırarak on yedi kuruşa kadar çıkarılmasından dolayı fırıncı esnafı devlete olan borçlarını ödeyememişti.²² Yıllar sonra gerek bu sıkıntılar, gerekse fırınların modernizasyonunun tamamlanması nedeni ile 24 Şubat 1852'de Üsküdar ekmekçi esnafına ait fırın sayısı on üç olarak belirlenmiş, yeni fırın inşasına ruhsat verilmemesi kararlaştırılmıştı.²³

Kasım 1841'de Üsküdar'a bağlı Küçükbakkalköyü halkı; ekmek ihtiyaçlarını her gün Kadıköy'ünden almak suretiyle çok zorluk yaşadıklarından, Kadıköy'den bin bir müşkülât ile aldıkları ekmeklerin de eksik ve yenmeyecek kadar fena olduğundan bahsederek köylerine ihtiyaçları için bir fırın açmalarına tüm semtle-

ri adına izin istemişlerdi.²⁴ Onlara izin verildikten 20 gün sonra bu defa Üsküdar'ın bir başka manevi Sultanı Şeyh Selami Dergâhı civarındaki değirmene bitişik bir fırın yapılarak usul ve nizamı dâhilinde vergisini vermek ve numunelere göre ekmek imal etmek üzere bu fırına da izin verilmişti.²⁵ Ancak 14 Kasım 1845'de Hazreti Selami Baba türbesi yakınındaki bu fırında tartısı eksik ve ham maddesi bozuk ekmek yapıldığı tesbit edilince, hemen bu fırının ustabaşısı Nebi'nin küreğe konması emri verilmişti.²⁶ 9 Ağustos 1853'de Üsküdar'da Atpazarı'nda daha önce nizamnameye uymadığı için kapatılmış olan fırının yeniden açılmasına izin verilmişti.²⁷ 10 Mar 1909'da ise Ortaköy'deki simitçi fırınıyla Tophane civarında Yeni çarşı ve Aksaray'da Yusuf Paşa ve Üsküdar'da İcadiye ve Kasımpaşa'da Uzun yol ve Unkapanı'ndaki Cadde fırınlarında nizamiye fırınlarınca imal edilen ekmek şeklinde ekmek çıkarıldığı ve bunların çoğunlukla eksik ölçüde olduğu ifade edildiğinden, Dâhiliye Nezareti İstanbul Belediyesi'ne gerekli tahkikatı yapma emri vermişti.²⁸

23 Nisan 1853'de Osman isimli fırıncının Üsküdar'da atıl olan fırınının tekrar açılmasına izin verilirken,²⁹ 1 Aralık 1853'de ekmek yapmayan Üsküdarlı fırıncılar hakkında gerekenin yapılması kararlaştırılmıştı.³⁰ Ayrıca aynı tarihte Dersaadet ve Üsküdar'da kanun aykırı olarak düşük gramajlı ekmek çıkaran esnafın da uyarılması kararı alınmıştı.³¹ Bu arada II. Abdülhamid döneminde tüm İstanbul'daki fırınlarda; yaygın olan bulaşıcı hastalıklara karşı önlem olarak bilhassa halk sağlığı ve hijyene çok dikkat edilmişti. Ağustos 1894'de bulaşıcı bir hastalık zuhur etmiş olan Bimarhane ile Salacak'taki fırının ve sair yerlerin sıhhi temizliği yapılmıştı.³² Bulaşıcı hastalıklar konusundaki bu titizlik daha sonra da sürdürülmüş, 1 Eylül 1910'da Üsküdar Yeni Mahalle'de Hacı Aleksî'nin fırınında çalışanlardan birisinin koleraya tutulması üzerine fırın karantinaya alınmıştı.³³

5 Eylül 1897'de Üsküdar fırınlarında ekmek çıkarılmaması üzerine ahalinin şehreminine yaptığı şikâyet sonrasında ekmeğin tekrar çıkarılmaya başlandığı şayiyesi ortaya atılmışsa da,³⁴ bir gün sonra Şehremanetince yapılan tahkikat sonucu Üsküdar'a fırınlara müracaat edenlere ekmek verilmediğinin bir söylenti olduğu ve doğru olmadığı ortaya çıkmıştı.³⁵ Mütarekenin acı günlerinde ekmek sıkıntısı çeken halka rağmen Cezaevindeki suçlulara ekmek vermekten rahatsız olan yöneticiler Üsküdar'da İstikamet Fırını sahibi Şevki Efendi tarafından Üsküdar Tevkifhanesi için çıkartılan ekmeklerin üretimine engel olmak istemişlerdi. Ancak Dâhiliye Nezareti tarafından buna mâni olunmuştu.³⁶

II. Meşrutiyetten sonra tüm ülkede olduğu gibi Üsküdar'da da klasik esnaf örgütlenmesinin işlevini kaybettiği görülmektedir. Nitekim 18 Mayıs 1909'da Osman Nuri Bey; Dâhiliye Nezaretine bir arzuhalde başvurarak; Dersaadet ve Bilad-ı Selse Ekmekçiler Kethüdalığı ile Beyoğlu ve Üsküdar Simitçi, Börekçi ve Çörekçi Kethüdalıklarının uhdesinde olduğunu gösterir iki fermanı olmasına rağmen; "esnafın kendisi tanımadığından" bahisle meselenin hallini istemiş, Nezaret ise ancak bu durumu Şehremaneti'ne bildirmekle yetinmişti.³⁷ Hem esnaf örgütlenmesinde yaşanan çöküş, hem de savaşların getirdiği sıkıntılar küçük ve orta ölçekli esnafı günden güne eritmiş ve bitirmişti. Bu durum karşısında onlar da çareyi birleşerek

kollektif şirket haline gelmekte, hatta şirketler arası ortaklıklarla tekelleşmekte bulmuşlardı. Bu nedenle fırıncılar da harekete geçmiş; Ocak 1922’de Üsküdar Fırıncı Tevhid-i Mübâyaat Şirketi ile Kadıköy Tevhid-i Mübâyaat ve İstihlâkat Şirketi birleşme kararı almışlar, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği bu birleşmeyi onaylayarak onların bu konudaki belgelerini İstanbul Şehremaneti’ne göndermişti.³⁸

Üsküdar Osmanlılar’ın son döneminde İslam fırıncıları yanında; özellikle gayr-ı müslim Ermeni fırıncıları ile de dikkatleri çekmekte idi. 1727’de Üsküdar’da Çatal Fırını namıyla maruf fırın; Bağdasaryan adlı bir Ermeni tarafından kiralanmış ve işletmeye açılmıştı. Bağdasaryan Usta; 23 Ekim 1727’de yöneticilere müracaatla fırın yanındaki bakkal dükkânında ekmek satan Erkil nam zimmînin satışının yasaklanmasını istemiş ve bu talebi kabul edilmişti.³⁹ 30 Kasım 1853’de tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi, batılı devletlerce tahrik edilmeden evvel gayr-ı Müslimlerin ne derece Müslümanlarla birlikte hoşgörü içinde yaşadıklarını gösteren ilginç bir olay yaşanmış, Mehmed adlı bir müslüman fırıncının bazı Ermenilerle Üsküdar At meydanında ortak olarak inşa ettikleri francala fırınına devletçe ruhsat verilmişti.⁴⁰ Aynı devlet 23 Temmuz 1857’de de Üsküdar Yenimahalle’deki evini yıkıp fırın yapmak isteyen Ermeni Takfor’a mani olmak isteyen ekmekçilere de dur demişti.⁴¹ 1 Ocak 1900 tarihinde bir başka ilginç olay yaşanmıştı. Bahçıvan oğlu Toma; Üsküdar Fırını Tablakârlığı vazifesi sırasında zimmetine geçirdiği nan-ı aziz (ekmek) parasını ödemesi için sıkıştırılınca; o da Seraskerlik’e para almadan alacağını borç defterine yazarak; ekmek sattığı devlet memuru ve hizmetlilerin bir listesini sunmuştu.⁴²

Kendisi de Fırıncı kalfası olan Ermeni Yazar Hagop Mıntzuri’nin “İstanbul Anıları”na göre; 1914’de Armudanlı, Teğutlu, Zımarlı Ermeniler Üsküdar ve Beşiktaş’ta fırıncılıkla geçiniyorlar ve kendi bölgelerinden gelen Ermeni işçileri burada istihdam ediyorlardı. Balaban’daki Üsküdar’ın en eski tarihi fırını Armudanlı Terzolar, Zımanlılar ve Madenler ortak işletiyorlardı. Birçok Ermeni genç orada çalışıyordu. Bunlardan biri de Mıntzuri ailesinin damadı Toros da orada ekmek tezgâhında çalışıyordu.⁴³ Mıntzuri’nin verdiği bilgiye göre Üsküdar’da Ermeni Arhanyan ailesinin işlettiği dört ekmek fırını vardı. Bunların en büyüğü olan Devocioğlu Fırını Yeniçeşme Ahmediye’de At Pazarı Sokağında idi. Bu fırın İstanbul’un en büyük fırını olup; bir seferde 400 ekmek pişirebiliyordu. I. Dünya Savaşı çıkınca devlet bu fırına el koyarak, askeriye emrine vermiş ve Selimiye Kışlası’na bağlamıştı. Bu yeni düzende de burada yatıp- kalkan ya da çalışan Ermeni gençlerden asker-fırıncı olarak istifade edilmişti. Bu dönemde bu fırının unu devlet vermekte idi.⁴⁴ Şüphesiz ki Ermeni fırıncılarla ilgili en ilginç olay; 14 Eylül 1918’de yaşanmıştı. Üsküdar Yenimahalle’de ekmekçilik yaparken; tehcir nedeni ile Konya’ya sürgün edilen Devocioğlu Fırını sahibi Ermeni Fırıncı Civan Arhanyan’ın Üsküdar’a geri dönmesine ve mesleğini devam ettirmesine Üsküdarlılar’ın talebi üzerine daha Mondros Mütarekesi imzalanmadan İttihat ve Terakki yönetimince izin verilmişti.⁴⁵ Üsküdarlı fırıncılar II. Dünya Savaşı döneminde de büyük sıkıntı yaşamışlardı. Bu konuda Üsküdar’ın hâfızası merhum Ahmet Yüksel Özemre Hocamız şunları söylemekte idi:

“Eskiden fırınlarda imal edilen ekmeğin yapımında kullanılan unun hangi tahıllardan ve bunların hangi oranlardaki bir karışımı olması gerektiğini, yani “paçal”ını Belediye belirlerdi. Böylece, tek tip ekmek vardı. Sanırım bu düzenleme II. Cihan Harbi’nin bir zaruretiydi. II. Cihan Harbi esnasında Ocak 1942’de ekmek karneye bağlanmış ve günde kişi başına 375 gram olarak tayin edilmişti. Fakat bu, aynı yıl Şubat ayında 300 grama düşürülmüştü. Bu uygulama, eğer hafızam beni yanıltmıyorsa, 1946 Eylül’üne kadar sürmüştü. Söz konusu “karne ekmeği” ise, mısır koçanlarının ve süpürge otlarının öğütüldükten sonra bunların buğday ununa katılmasıyla oluşan bir paçaldan yapılırdı; taş gibi bir şeydi. Harpten önce bir de beyaz un ile bira mayasından imal edilen ve “lüks ekmek” denilen francala da vardı. Harp esnasında francala yalnızca hastahanelere tahsis edilmişti.”⁴⁶

Özemerre Hoca’ya göre bugün Üsküdar’da ekmeğin çeşitleri sayılamayacak kadar çoğalmıştır: Normal ekmek, organik tam buğday ekmeği, francala, kepekli ekmek, tuzsuz ekmek, köy ekmeği, mısır ekmeği, çavdarlı ekmek, yedi tahıl ekmeği, ayçiçekli ekmek, Alman ekmeği, patatesli ekmek, soyalı ekmek, haşhaşlı ekmek, ruşeymli ekmek, zeytinli ekmek, cevizli ekmek, tahinli ekmek, tost ekmeği, sandviç ekmeği, hamburger ekmeği bugünkü Üsküdar’da rahatlıkla bulunan ekmek çeşitlerinden birkaçıdır.⁴⁷ Ama o hâlâ Üsküdar fırınlarının eski kokularına hasretti:

“Hasretini çektiğim kokulardan biri de; Ramazan’larda yumurtalı, sucuklu, pastırmalı ramazan pidelerinin Moskof Fırını’ndan, Merkez Karakolu’nun karşısındaki (sahibi rahmetli Adnan Menderes’e benzeyen) Tepsi Fırını’ndan, Şekerci Hasan Efendi’nin birkaç dükkân ilerisindeki bir başka Hasan Efendi’nin fırınından ya da Kadir Beyin Ömer Kenan Eczahanesi’ne bitişik Devocioğlu Fırını’ndan iftara yakın dışarı taşan, buram buram tüten kokusudur. Şimdilerin Üsküdar’ında belki 10–20 misli sayıda fırın olmasına rağmen, bu kabil bir sipariş almaya yanaşan fırın bulmak çok ama çok zor olduğu gibi alelade pidelerin lezzetleri de eskilerinin çok çok gerisindedir.”⁴⁸

“Çocukluğumda ve gençliğimde Üsküdar’da ürünlerinin nefasetiyle ünlü iki simitçi fırını vardı. Selâmsız yokuşunun başında, Kassem Çeşmesi’nin girişinin hemen karşısında “Çingene Fırını”nı hâlâ yerinde ama Doğancılar Caddesi ile Tulumbacılar Sokağı’nın kesiştiği noktada sol köşedeki “İmrahor Simitçi Fırını” yıllardır kapanmış, metruk. Bu fırınların susamlı simitlerinin, kandil simitlerinin, şekerli simitlerinin, halkalarının, açmalarının, çatallarının, ayçöreklerinin, bezelerinin, kurabiyelerinin, dilim dilim kesilerek satılan cevizli ve kuru üzümlü ya da reçelli keklerinin, anasonlu galetalarının, gevreklerinin, krikkraklarının, poğaçalarının, böreklerinin ve kuru üzümlü ponçiklerinin lezzetine doyum olmadığı gibi bunlar, şimdikilerinin aksine, ne ağızda bir pas bırakırlar ve ne de mideye otururlardı. Üsküdar’da bu eski lezzetleri aynısıyla bulmak artık mümkün değil. Bu fırınlar, mahallelinin tepsiyle ya da tencere veya güveçlerle fırına götürdüğü yemeklerini 1940 ve 1950 yıllarda 5 ilâ 20 kuruş gibi bir ücret karşılığında pişirirlerdi.”⁴⁹

Üsküdar'ın kasapları da çok namlı idi. Ancak devlet hem halkın sağlıklı et yemesi, hem de kasapların pahalı et satmaması için çok dikkatli davranıyordu. 8 Eylül 1725'de; bir baş ve dört ayağa on ikişer akçe nizam verilmiş iken kasaplar tamahlarından bu nizamı ihlal eylediklerinden İstanbul, Üsküdar ve Galata'da kesilen sığırların baş ve ayaklarının narh üzere sattırılması için paçacılar devletten yeni bir ferman almayı başarmışlardı.⁵⁰ 13 Mayıs 1734'de ise Üsküdar'da sığır kasabı Ahmet'in, dükkânında narh defteri gelmeden inek eti bulunmasından dolayı ıslah-ı nefis edinceye dek Seddülbahir'de kalebent edilmesine karar verilmişti.⁵¹ Ancak 9 gün sonra Kurban Bayramı'na hürmeten Kasap Ahmet affedilmişti.⁵² 28 Haziran 1734'de bu kez Üsküdar'da Mirasyedi denmekle bilinen Kasap Mehmed'in etin okkasını 18 akçeye satmasından dolayı Seddülbahir'de kalebent edilmesi kararlaştırılmıştı.⁵³ 2 Ağustos 1808'de İstanbul, Üsküdar, Galata ve bağlı yerlerdeki kasaplara Rumeli ve Anadolu'dan gelen koyun, keçi vesairenin taksimi ile halkın zarardan korunması kararı alınmıştı.⁵⁴

30 Haziran 1757'de ise İstanbul'da Yeni Cami, Bayezid, Tophane ve Üsküdar Camileri havlularında açıkta et satan çeyrekçi kasaplarından ve celeplerden aldıkları koyun bedellerini vermekte müşkülât gösterenlerin gedikleri üzerinden alınarak; kasaplık hakkı başkalarına satılmasını temin için bunlara yeni bir kasaplar kethüdası tayin olunmuştu.⁵⁵ Zaman zaman kasaplar ile kasaplar kethüdası arasında da sorunlar çıkıyordu. 12 Ocak 1860'da Kasap esnafından Ali'nin Üsküdar'da iskele başında olup Kasaplar kethüdasınca yıktırılan salaşının yeniden inşasına müsaade olunması kararlaştırılmıştı.⁵⁶ II. Abdülhamid döneminde sıhhiye müfettişlerince tüm dükkânlar gibi Üsküdar'daki kasaplar da teftiş edilmiş, 22 Ocak 1891'de Dâhiliye Nezaretine sunulan rapor'da kasapları uygulanmakta olan nizamı aykırı davranmamaları için uyarılmışlardı.⁵⁷

II. Meşrutiyet sonrası Üsküdar'ın artan et ihtiyacı için Selimiye'de yeni bir mezbaha yapılmıştı. Dönemin İstanbul Şehremini Cemil (Topuzlu) Paşa anılarında bu konuda şu bilgiyi vermektedir: “Üsküdar-Kadıköy taraflarında ise Selimiye kıışlasının önünde bulunan ve evvelce askeri mezbaha olarak kullanılan binayı açtırdım, temizlettim, muvakkaten sıhhi bir mezbaha haline koydum! Tekmil Üsküdar-Kadıköy ve havalisi kasaplarına burada kesilen koyunları kamyonlarla yolladım. Fakat etin fiyatı artmasın diye okkada bir kuruştan fazla resim almadım.”⁵⁸

Eski Üsküdarlılar'dan Fuat Andıç Hoca; çocukluğunda Üsküdar'ının en meşhur kasabı olan Arnavut Andon'u bize tanıtmaktadır: “Üsküdar'da... Tanıdığım dükkânlar yıkılmış. Ne Yoğurtçu Bulgar, ne Kasap Andon var. Halbuki bu iki dükkân Üsküdar için bir lüks ifadesi idi. Andon en iyi eti satar diye şöhret bulmuştu. Diğer kasaplardan az bir şey daha pahalı idi. Andon'un dükkânında buzdolabı da vardı. Andon buzdolabını diğer bütün kasaplardan daha evvel almıştı. Gündüz camekânında teşhir ettiği, bacağından kancaya asılı, kiminin üzerinde kuzu, kiminde koyun yazan mor damga ile damgalanan hayvanları gece olunca buzdolabına kaldırır, dükkânını saat yedide kapardı Andon. “Aman 6.15'e yetişelim, Andon dükkânını yoksa kapar,” diyenleri bilirim. Andon kendine göre

Rum, bize göre Hıristiyan Arnavut'tu. Oğlu Yorgo ile Arnavutça konuşurdu. Acaba neden hele Rumların sevlilmeyip, Arnavutların bizden sayıldığı bir devirde illâki Rum olduğunu iddia ederdi?"⁵⁹ Kasap Andon hakkında Ahmet Yüksel Özemre Hoca da kısaca şu bilgiyi vermektedir: "Selman Ağa Camii'nin karşısında icra-i faaliyet eden Andon Hıristiyan Arnavut olmasına rağmen Rum gibi davranır; oğluyula Rumca konuşurdu. Üsküdar ahalisinin Arnavutları Rumlardan daha fazla sevmelerine rağmen Andon'un Üsküdar kopillerinin küfürlü alaylarına hedef olmamak için Rum'muş intibasını vermek istediği yorumu yapıldı."⁶⁰ Ahmet Yüksel Özemre Hoca kendi döneminde Üsküdarlılar'ın et hassasiyetini de şu cümlelerle anlatmaktadır:

"Üsküdar'da yalnızca koyun ve keçi eti yenirdi. Daha ucuz olan sığır etine pek itibar edilmezdi. Kasaplar keçi etinin bağırsak bozukluklarına yol açabilme potansiyeli olduğunu bildiklerinden çok titiz davranırlar ve keçi etinin en iyisini, emniyetle yenecek kalitede olanını satarlardı. Koyun eti ile keçi etinin görünürde pek farkı olmadığından bu fark göstermek için Belediye mezbahasında koyunlara kırmızı, keçilere ise yeşil damga vurulurdu. 1960'ların başında kasaplarda artık keçi eti satılmamaya başladı. 1940'lı yılların başında, hatırladığım kadarıyla, kuzu etinin kilosu 90 kuruştı. Üsküdarlılar koyunun kıvırcık türünü tercih ederlerdi; ikinci sıradaki tercihleri ise dağlıç türüydü. Ağız tadına düşkün olanlar kızıl karaman türünden uzak dururlardı; çünkü kızıl karamanın eti hem tatsızdı ve hem de pişerken tahammül edilemeyecek kadar kötü bir koku salardı. Orta halli ve iyi şartlara malik Üsküdarlılar kasaplardan her sefer bir but ve bir kol-kürek koyun eti alırlar; buttan kıyma, kol kürekten de kuşbaşı yaptırırlardı. Bu, kemikleriyle birlikte, en aşağı 2,5- 3 kiloluk bir alışveriş olurdu."⁶¹

Üsküdar bu dönemde lokanta, kebabçı, işkembeci dükkânları ile de meşhurdu. Üsküdar'dan Kartal'a kadar lokantacılık yapan esnafının tek bir kethüdaları vardı. Bu kethüda aynı zamanda çorbacıların da kethüdası idi. 24 Haziran 1733'de bu işle vazifeli Kethüda Mustafa'nın emrine; onun talebi üzerine İstanbul'un Anadolu yakasındaki lokantacıları ve çorbacıları denetleyebilmesi için güvenlik görevlisi masrafı olarak devlet hazinesinden yeteri kadar tahsisat verilmişti.⁶² Kethüdalara verilen denetleme hakkı yasalar çerçevesinde idi. Buna uymayan kethüda ya da yiğitbaşının yaptığı işlem geçersiz sayılırdı. Nitekim 8 Şubat 1861'de Üsküdar Tabutçulardaki lokanta ve işkembe dükkânına lokantacılar yiğitbaşısı tarafından yapılan müdahalenin devlet tarafından "nizama aykırı" bulunarak engellenmişti.⁶³ Ancak haddi aşanlar gibi vazifesini ihmal edenler de hoş karşılanmıyordu. 24 Ekim 1829'da Üsküdar Kebabçılar Kethüdası Mustafa Ağa "vazifesinde müsamaha etmesinden dolayı emsaline ibret olmak üzere" Konya'ya sürgün edilmişti.⁶⁴ Bundan sonra İstanbul'daki tüm kebabçılar ve şerbetçiler kethüdalığı birleştirilmişti. Genelde bu göreve eski saray görevlileri atanmıştı. 28 Ocak 1864'de İstabl-ı Amire hademelerinden İsmail Ağa; Kasımpaşa, Galata, Rumeli Boğazı sahili Kebabçı ve Şerbetçiler Kethüdalığına tayin edilmişti.⁶⁵ 9 Nisan 1890'da ise İstanbul, Üsküdar, Eyüp ve Anadolu sahilinin boğaz içine kadar olan bölgesinde bulunan kebabçılar ve şerbetçiler kethüdalığına

Adile Sultan'ın hamulecilerinden Ali Ağa tayin olunmuştu.⁶⁶ Daha sonra Ali Ağanın yerini bu gün adına Kadıköy'de bir spor kompleksi de bulunan Cafer Ağa üstlenmişti. 19 Şubat 1894'de Müteveffa Cafer Ağa'dan münhal İstanbul, Eyüp ve Üsküdar ile Anadolu sahillerinin Boğaziçi'ne kadar olan hoşafçı, şerbetçi kebabçı, çorbacı ve aşçılar kethüdalığının Saray Bahçıvanları Onbaşı Edhem Ağa uhdesine verilmişti.⁶⁷

20. Yüzyıl başlarında Üsküdar aşçı ve şerbetçi esnafı bazı talihsizlikler de yaşamıştı. 16 Eylül 1909'da Ramazan Bayramı'nın birinci günü Şerbetçi Akif Efendi'nin parasını çalınmış,⁶⁸ 4 Ocak 1911'de ise Üsküdar iskele merkezinde bulunan Aşçı Vahan'ın dükkânında yangın çıkmıştı. Bereket versin ki, hem hırsız yakalanmış, hem de yangın aşçı dükkânına fazla zarar vermeden söndürülmüştü.⁶⁹

Cumhuriyet döneminde şüphesiz ki; Üsküdar'da en lezzetli yemekleri yapan lokanta, Arnavut Ali Özçakmak Bey'in 1933 yılında Bitpazarı civarında hizmete açtığı ve daha sonra Moskof Fırını'nın hemen yanına taşınan "Kanaat Lokantası" idi. Moskof Fırını'nın yanındaki yeri istimlâk edilip de yıkılınca; Ali Bey bu sefer "Özçakmak Lokantası"nı açmıştı. Onun vefatından sonra oğlu Raif, Özçakmak Lokantası'nı kuzenleri Vahdettin, Kenan ve Fuat Kargılı'ya satmıştı. Bu lokanta ise bugünkü Kanaat Lokantası'na dönüşmüştü.⁷⁰

Üsküdar'ın sadece lokantaları değil, işkembecileri ve kelle- paçacıları da meşhurdu. Haziran 1743'de Yeniçeri Ocağına sirkeli ve sarımsaklı işkembe ve şirden çorbasını Üsküdarlı işkembecilerin vereceği, aşçıların bu işe karışmasının mevcut nizamnamenin bozulmasına neden olacağı belirtilmişti.⁷¹ Ocak 1755'de ise Üsküdar'da sirkeli ve sarımsaklı işkembe ve şirden çorbası yapan işkembecilerin işlerine aşçıların karışmaması bir kez daha istenmişti.⁷²

1940'ların ortalarına, Üsküdar'da Merkez Karakolu'nun yanından Atlamataşı'na giden Karacaoğlan Sokağı'ndaki sakatatçı dükkânları birçok insanın iştahını çekerdi. Burada hizmet veren sakatatçıların; özel camekânlarına henüz doldurmuş oldukları pişmiş koyun kellelerinden tüten buharların nefis kokusu hayal edenlerin bile âdeta ciğerlerini doldururdu. Ahmet Yüksel Hocanın da belirttiği gibi; şimdi de Karacaoğlan Sokağı'nda gene sakatatçılar vardı ama eskiden özellikle Selamsız'ın, Bulgurlu Mescid'in ve Çavuş Deresi'nin fukara-i sâbirininin et niyetine alabildikleri tek gıda olan pişmiş kelle ve onun nefis kokusu artık, kaldıysa, hatıralarda yaşıyordu.⁷³

Üsküdar balıkçıları ile de ünlü idi. Ayrıca Üsküdar'da iskeleye yakın bir de balıkthane bulunmakta idi.⁷⁴ 1892'de avladığı balıklara Balıkthane Nazırı Ali Bey tarafından el konulan ve şikâyeti üzerine devletçe mağduriyeti giderilen Balıkçı Hüsnü;⁷⁵ 1906'larda Üsküdar Şemsipaşa'da bir çocuğu denizde boğulmaktan kurtaran Balıkçı Kırmımlı Hasan⁷⁶ ve yine 1906'da hakkındaki şikâyetin asılsız olduğu anlaşılan Balıkçı Mardik,⁷⁷ 1909'da Kandilli'de teşhir-i silah ile asayiş ihlale cüret eden Balıkçı Kemal bin Osman,⁷⁸ 1921'de İngilizler tarafından Haydarpaşa Hastahanesi'ne nakl edilip, orada vefat eden Balıkçı Bekir oğlu Mustafa⁷⁹ bu dö-

Arnavut Ciğercisi

Meşhur şekerçi Hacı Bekir

nemde adları Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan bazı Üsküdarlı balıkçılar idi. Üsküdar ile ilgili anılarını yazan Ahmet Nadir Utkan'a göre; Üsküdar, oldum olası tam bir "balık kültürü" şehri idi. 1950'li yıllarda ve daha eskilerde olduğu gibi balıkçıların kollektif balık avlama işi Boğaziçi ve Marmara'da sahillerde kurulu dalayan ya da volilerle yapılırdı. Beykoz, Sarıyer, Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı gibi sahil semtlerinde büyük balıkçı tekneleri ile balığa çıkılırdı. Bu tekneler, çoğunluğu Adalarda yapılan teknelerdi. Dar, uzun, başı ve kığı yay gibi yukarı kalkık olan, kık üstünde ise ağların yığıldığı geniş bir küpeştesi olan, renk renk boyalı, süslü, şimsir iskarmozlu, fırtınaya dayanıklı kıçtan motorlu kayıklardı. Bugün olduğu gibi o yıllarda da olta avcılığı yapılırdı. Olta avcılığı daha ziyade bireysel tercih ve zevk işi idi. Daha çok da fakirlerin ekmek kapısıydı. Olta balıkçılığı, bu işi amatörce yapanların dışında para kazanmak için de yapılırdı. Olta balıkçılarının kendilerine ait sandalları olur, balık avına çıktıkları zaman sahilde ağlarını onarırlardı. Çetin ifadeli yüzleri, kendilerine mahsus kıyafetleri ile hemen tanınırlardı."⁸⁰

Besim Çeçener'in Üsküdar Anıları'nda da; 1940'lı yılların Üsküdar'ı anlatılmaktadır: "II. Dünya Savaşı'nda Mihrimah Sultan Camii ibadete açık değildi. Burada askerler barınırdı. Camide askerî malzemeler bulunurdu. Sanırım bir uçak saldırısı sırasında dinî yapıların dokunulmazlığı düşüncesi ile böyle bir tutuma gerek görülmişti. Meşrutada (cami imamlarının lojmanında) o nedenle askerler kalırdı. Bu meşruta önünde Üsküdar'ın ünlü "Moskoflu Fırını" vardı. Harp yıllarından evvel ekmeği çok beğenilir, çocuklara Moskoflu'dan ekme almaları sıkı sıkı tembih edilirdi. Moskoflu Fırını'nın bitişiğinde Üsküdar'ın ünlü "Ali Özçakmak Lokantası" bulunurdu. Tabii biz yerliler bu lokantada yemek yemezdik; ama dondurması o kadar güzeldi ki, yaz aylarında harçlıklarımızın büyük kısmını lokantacıya kaptırırdık. Özçakmak Lokantası'nın karşı tarafında birbirine yakın iki balıkçı dükkânı vardı. Burada satılan balıklar mutlaka o günün balıkları idi. Bu dükkânların ön kepenkleri yoktu. Çünkü gece balık saklanmazdı. Dükkânlar da hep açık dururlardı. Şimdi düşünüyorum da, hiçbir dükkânda görülmeyen bu ayrıcalıklı durum, olsa olsa satılan balıkların gündelik olduğunun bir kanıtı idi. 2 balıkçı dükkânı Üsküdar'a çok geldi. Biri kapandı. Rasim'in dükkânı ise yıllarca hizmet verdi. Balıkçı dükkânları arasında bir tatlıcı ile bir kasp vardı. İki balıkçı dükkânı arasında bir tatlıcı dükkânının olması çok anlamlı idi. Çünkü halk arasında bugün dahi yaşayan "Balığı öldürmek için üzerine tahin helvası yemek gerekir" düşüncesi vardır. Balık alanların çoğu hemen yanındaki bu tatlıcıdan tahin helvası da alırdı."⁸¹

Ahmet Yüksel Özemre Hoca ise Üsküdar balıkçıları konusunda şu bilgiyi vermektedir: "Üsküdar Çarşısındaki balıkçılar halkın pek düşkün olduğu torikleri "Bey maşşallâh! Derya kuzuları bunlar, derya, kalkan balıkları. Dışisi yok! Hepsi erkek bunların! Beykoz kalkanı, Beykoz" ve kolyozu da "Sarıyer'in kolyozuna gel" diye nida ederek satarlardı. Bu balıkçılar arasında Rasim ve Badi Fehmi bütün Üsküdarlıların sevgisini ve güvenini kazanmış pek dürüst, pek efendi kimselerdi. Dükkânları; Hâkimiyet-i Milliye Caddesi'nin Merkez Karakolu ile Selman Ağa Çeşmesi arasında kalan bölümünde ve hemen hemen karşı karşıya idi. Ağzının tadını bildiği için lodoslu havada tutulmuş balıkları bile yemeyen Üsküdar eşrafı bunlardan balık almaya kalktıkları zaman, bu iki Balıkçı bazen onları yavaş sesle: "Efendim; bugün balıklarım size yaramaz. Lodos balığı bunlar. Birkaç gün sonra teşrif ediniz!" diye uyarırlardı."⁸²

Üsküdar esnafının göz bebeklerinden biri de bakkallardı. Üsküdar'ı yönetenler öncelikli olarak bakkalları seyyar satıcılar karşısında korumaya önem vermişlerdi. 27 Temmuz 1756 Üsküdar'da bakkal dükkânları önünde seyyar satıcıların alış veriş yapmaları yasaklanmıştı.⁸³ İstanbul, Galata ve Eyüb'de olduğu gibi Üsküdar'da da bakkal taifesine gedikler kefilsiz verilmiyordu. Bu konudaki zararlar da gedikleri dağıtan pazarbaşıları tarafından ödendiği için, pazarbaşılar da bu konuda son derece hassas davranıyorlardı. 2 Mart 1802'de pazarbaşıları bir kaç seneden beri bu usule riayet edilmediğini ve verdikleri mallardan esnaf zimmetinde alacakları kaldığını bildirerek; esnaftan olan alacaklarının alınması için devletten bakkalların sıkıştırılmalarını istirham etmişlerdi.⁸⁴ Bu şikâyetler uzun süre sürmüş olmalı ki;

12 Temmuz 1836'da İstanbul, Galata, Üsküdar ve Haslar'da kâin bakkal dükkânları gedikleri irade-i şahane ile evkafa ilhak olunarak şartları gereği yetkileri Vakıflar idaresine verildiğinden ellerinde eski nizamı havi gedik yetkisi bulunanların belgelerini yenilemesi istenmişti.⁸⁵

31 Mart 1848'de Üsküdar'da ilk kez "Ayşe" adlı bir hanımın bakkal dükkânı açtığını görüyoruz.⁸⁶ 9 Nisan 1848 tarihli bir belgeden beyi vefat etmiş olan Ayşe Hanım'ın; bu dükkânı kayın biraderi ile ortak açtıklarını, ancak dükkânın Ayşe Hanım tarafından işletildiğini öğrenmekteyiz.⁸⁷ Ayşe Hanım, uzun süre ailesinin nafakasını temin edebilmek için bu dükkânı çalıştırmış, ama zamanla vergisini bile veremeyecek kadar zor durumlara düşmüştür. Bu nedenle, 28 Eylül 1888'de dükkânını tamir ettirmek isteyen Ayşe Hanım'a; tamir izni için birikmiş olan vergisini ödemesi gerektiği hatırlatılmıştı.⁸⁸

Bu dönemde Üsküdar bakkallarının hayat serüvenlerinde yaşadıkları, günümüzde karşılaşılabilecek olaylarla benzer türden olaylardı. 27 Haziran 1856'da Üsküdar Süleyman Ağa Mahallesi'nde gayr-ı nizamî dükkân inşasının devletçe engellenilmiş,⁸⁹ Temmuz 1858'de bakkal çırağı Todori öldürülmüş,⁹⁰ Temmuz 1860'de Üsküdarlı Bakkal Aftem'den kefil olarak ödediği meblağı yanlışlıkla tekrar ödemesi istenmiş,⁹¹ 22 Ekim 1888'de Üsküdar bakkal esnafı Dokuzuncu Daire-i Belediye memurlarından bazılarının baskısından şikâyet için Dâhiliye Nezaretine başvurmuşlar ve Nezaretçe gereğinin yapılması istenmişti.⁹² Bu arada Üsküdar Belediyesi de çalışmalarına hız vermiş, özellikle "halkın sağlığı" ile ilgili konularda gerekli hassasiyeti göstermeye çalışmıştı. Nitekim 7 Kasım 1898'de Üsküdar Uncular Sokağı'nda bulunan Bakkal Anastaş'ın dükkânında bulunan zeytinyağlarına "sıhhi muayene işlemlerinin tamamlandıktan sonra satılmak" üzere belediyece satış yasağı konmuştu.⁹³ Bu arada Üsküdar esnafının XX. yüzyıl başlarında mirasyedi ya da babasının mesleğini yapmak istemeyen, ya da çeşitli nedenlerle Üsküdar'ı terk eden bakkal-zadelerin sayısının artmakta olduğu görülmektedir. 5 Mayıs 1897'de Bakkal Dimitri'nin oğlu Yorgi Komborojo babasının Üsküdar'da mutasarrıf olduğu bir adet bakkal dükkânında olan hissesinin satışı için Üsküdar'da bir yakınına vekâletname göndermiş,⁹⁴ 29 Eylül 1899'de ise Nikolaki adlı bir bakkal-zade Üsküdar'da Kefçedede Mahallesi'nde babasına ait bakkal ve berber dükkânları ile gediklerinin hisselerini başkasına satmak için ferağ muamelesi başlatmış; bunun için devletten izin istemiş ve bu isteği kabul edilmişti.⁹⁵ 22 Ağustos 1906'da bu kez Üsküdar Yenimahalle'de babasından devraldığı dükkânında bakkallık yapan Kalnisos oğlu Yuva-kim'den askere gitmemek için taahhüt ettiği bedel parasını acilen ödemesi istenmişti.⁹⁶

Bu arada Üsküdar erkek hapisanesi bitişiğinde mahkûmların ihtiyaçları için devletçe bir bakkal dükkânı açılarak kiraya verilmişti. Eylül 1908'de bu dükkânın kiracısı olan Ahran Keles adlı gayr-ı müslim bakkal "mahkûmların tahliye olmasını" gerekçe göstererek kira bedelini ödememişti.⁹⁷ Ancak devlet polis marifetiyle 4 Ocak 1909'de bu bedeli biraz zorlayarak da olsa alabilmişti.⁹⁸ 13 Mart 1914'de ise bu dükkânın bir başka gayr-ı müslim kiracısı Bakkal

Bedos “Üsküdar Tevkifhanesi’nde bakkallık yapmakta olduğu sırada kendisine haksızlık yapıldığı” iddiasıyla devlet’e şikâyetinde bulunmuş, Ancak “Bakkal Bedos’un ahval ve hareketlerinin hapishaneyi muhafazaya memur Jandarmalar üzerinde kötü tesir bıraktığı” gerekçe gösterilerek o da bu dükkândan kovulmuştu.⁹⁹

II. Meşrutiyet sonrası Üsküdar’da hırsızlık ve dükkân kundaklama olayları da görülmeye başlamıştı. 2 Mart 1911’de Üsküdar Toygar’da Bakkal Bedos’un dükkânına giren hırsızın Tulumbacı Niyazi olduğu anlaşılmış ve zanlı adliyeye sevk edilmişti.¹⁰⁰ 9 Nisan 1911’de ise Üsküdar Karamanlı Sokağı’nda bulunan Bakkal Yovan’ın dükkânı kundaklanarak yakılmak istenmiş, ama bu işin kimler tarafından ve niçin yapıldığı tesbit edilememişti.¹⁰¹ Hırsızların genelde zaruri ihtiyaç sahipleri olduğu çaldıkları eşya ve malların azlığı ve değersizliğinden anlaşılmaktadır. Nitekim 29 Mayıs 1911’de Üsküdar Atlamataşı’nda Giritli Mustafa Efendi’nin dükkânına giren hırsız “yarım çuval sabun”dan başka bir şey çalmamıştı.¹⁰²

Üsküdar’da ilk sinemalar 1920’li yıllarda faaliyete geçmişlerdi. 1921 başlarında Sinemacı Abidin Bey; Üsküdar Belediyesinden kiraladığı bir mekânda ilk sinema faaliyetini başlatmıştı.¹⁰³ 2 Mart 1922 Üsküdar’da İhsaniye Sineması Müdürü, Müdürü bulunduğu sinemanın Polis Müdür-i Umumisi Esad Bey tarafından kapatılarak kendisinin de dövüldüğünü beyan ile zarar ziyanın tazmini isteği ile Dâhiliye Nezaretine başvurmuşlardı.¹⁰⁴ O yıllarda Üsküdar’daki sinemalarda her sansür memurları görev yapıyor, hem de bilet fiyatları merkezden Dâhiliye Nezaretince belirleniyordu.¹⁰⁵

Besim Çeçener’in *Üsküdar Anıları*’nda Cumhuriyet Dönemi Üsküdar sinemaları hakkında önemli bilgiler verilmektedir:

“Üçgen biçimli Çeşme Meydanı, Üsküdar’ın en şenlikli yeri idi. Çünkü mevcut iki kapalı sinema da bu meydandaydı. O nedenle, “Sinemalar Meydanı” diye anılırdı. Çeşme Meydanı denince bıçkın insanlar akla gelirdi. O devir, kabadayılar devri idi. Ve ün yapmış kabadayıların öyküleri dillerde dolaşırdı. Kabadayıların tayfaları da olurdu. Aynı Amerika’daki gençlerin kurduğu çeteler gibi. Bu ayrı bir öyküdür. Hâle sineması, bugün Ziraat Bankası’nın bulunduğu parselde idi. Sinema ve tiyatro amacı ile inşa edilmiş bir yapıydı. Uzun dikdörtgen girişinin sol duvarında, günün filmlerinin afişleri ve bu filmi anlatan 18x24 cm boyutlarındaki fotoğraflar asılı olurdu. Biz çocuklar bu fotoğrafları inceden inceye incelerdik. Karşı duvarda da gelecek film tanıtılırdı. Gişe bu duvarda idi. içeri girince küçük bir fuaye vardı. Fuayenin iki yanından alt kattaki localara ve üst kattaki balkona çıkılırdı. Partere tam ortadan girilirdi. Oval biçimli sinema salonu’nun tam karşısında sahne bulunurdu. Perde bu sahneye asılırdı. Parterin etrafında fırdolayı (dıştan 2–3 basamakla yükseltilmiş) localar bulunurdu. Bu 4 kişilik locaları tutmak bir ayrıcalık ölçütü idi. Üsküdar’ın köklü aileleri gündüzden çocuklarını yollayıp en iyi locaları tutmaya çalışırdı. Daha sonra 1950’li yıllarında “Sunar Sineması” yapılıncaya bu alışkanlık yeni sinemaya aktarıldı. Hâle sinemasının balkon kısmı bir âlem idi. Biz çocuklar sanırım daha ucuz olduğun-

dan burayı yeğlerdik. Açılır, kapanır tahta koltuk sıraları basamaklı idi. Balkonun her iki yanı, locaların üstünü kapayacak şekilde, sahneye kadar uzanırdı. Sinemanın parodi kısmı idi. Seyircilerinin hemen hepsi çocuk olan balkonda o kadar gürültü yapardık ki, parterde oturan büyükler zaman zaman bağırıp bizi tehdit ederlerdi. Korkudan 1–2 dakika susar, gene gürültüye devam ederdik.

Hâle Sineması'nın planı, bugün sadece Beyoğlu'nda eski "Ses Tiyatrosu"nda korunan, XIX. yüzyıl Operet Binaları türünde idi. Sahnesi ve kulisi vardı. Çünkü Üsküdar halkı, "Tülûat Tiyatrosu" türüne karşı köklü bir sevgiye sahipti. Halk, tiyatro ekiplerine "Trup" derdi. Bu trupların en ünlüsü "İsmail Dümbüllü Tiyatro Trupu" idi. Aslen Üsküdarlı olan İsmail Dümbüllü her Çarşamba Hâle Sineması'nda temsiller verirdi. Biz çocuklar balkonun önünde yer kapmak için saatler evvel sinemaya gider, leblebi çekirdek yiyerek türlü yaramazlıklar yapardık, İsmail Dümbüllü'nün mezarı Üsküdar'da Çiçekçi ile Duvardibi arasında yol üzerindedir. Eski Hâle sineması 1965 yıllarında yıkılıp yerine betonarme "Işık Sineması" yapıldı. Bu sinema da 1985 yılında yıkılıp yerinde Ziraat Bankası Şube binası inşa edildi.

Çeşme Meydanındaki ikinci kapalı sinemanın adı "Bizim Sinema" idi. Bu sinemanın eski araba atlarının barındırıldığı bir ahırdan bozma olduğu söylenirdi. Zaten tek katlı ambar gibi bir sinema idi. En arkada 3–4 tane locası vardı. Sahnesi giriş tarafında idi. "Bizim Sinema"nın bahçesi de vardı. Yaz aylarında filmler bu bahçede seyredilirdi. Çarşıda bulunan sinemaların sonuncusu İnkılâp Sokağı'ndaki "İnkılâp Sineması" idi. Açık sinema idi."¹⁰⁶

Üsküdar ile ilgili anılarını yazan Ahmet Nadir Utkan'a göre; 1960'lı ve 1970'li yıllarda Üsküdar sinemalar kışlık ve yazlık olmak üzere iki kısma ayrılıyordu.

"Kışın gidilen kapalı sinema salonlarının en meşhuru Sunar Sinemasıydı. Sunar Sineması'nda özel gözlükle seyredilen "üç boyutlu" filmler gösterilirdi. Sunar Sineması o yıllarda Üsküdar'ın en lüks sinemasıydı. Bugünkü Halk Caddesi'nin yokuşunun bittiği yerde, meydanda Telefon Başmüdürlüğü (Anadolu Yakası'nın bulunduğu cadde üstünde Bizim ve Hale sinemaları vardı. Bu sinemalar köhne ahşap, salaş yapıli sinemalardı. Hale sinemasının tahtadan bir balkonu vardı. Balkonda bazen karanlıkta fareler ayaklarınızın altından hızla geçer, herkesi bir bir ayağa fırlatırdı. Burası koltukları yıpranmış, gacur gacur ses çıkaran kırık dökük bir mekândı. Bizim Sineması ise tek katlı oturacak koltukları, açılır kapanır demir sandalyeleri olan bir sinemaydı. Bu sinemalarda otuz iki kısım tekmili birden film oynatılır, sinemaya sabah giren ancak akşam çıkardı. Okuldan kaçan talebeler için sığınacak yerlerdi. Filmler hiç ara vermeden oynatıldığı için kimse dışarıya çıkmaz, sıkılıp filmin tamamını seyretmeden çıkanların yerini hemen başkaları alırdı. Bu sinemalara gelen halk çoğunlukla işsiz güçsüz, parasız takımıydı. Hale ve Bizim Sinemaları daha eski dönemlerde tiyatro olarak kullanılmış, İsmail Dümbüllü ve arkadaşları bu tiyatrolarda sahne almışlardı."

"O yıllarda televizyon olmadığından evlerde müzik, lambalı radyolardan dinlenir;

Arnavut Ciğercisi

Üsküdar Balık Pazarı

Simitçi

geceleeri de yazlık sinema denilen, bazı evlerin büyük bahçelerinde kurulu açık hava sinemalarına gidilirdi. Bu yazlık sinemaların en ünlüleri, Doğancılar Parkı'nın karşısındaki Aypark yazlık sineması ile Bizim Sinema, Ahmediye, Tunusbağı ve Duvardibi'ndeki yazlık sinemalarıydı. Yazlık sinemaların oturacak sandalyeleri tahta olduğundan evlerden sandalye yastığı götürülürdü. Yazlık sinemalarda akşam gösterilecek filmler gündüz, afişçi ve çığırtkan denilen kişiler tarafından duyurulurdu. Bu kişiler mahalle mahalle dolaşarak oynayacak filmlerin reklâmlarını yaparlardı... Yazlık sinemalardan biri de Salacak Gazino sinemasıydı. O tarihlerde gazinoyu ve plajı işleten Talat Bey isimli bir zattı. Talat Bey oldukça varlıklı bir kişiydi, kızım Amerikalarda okutacak kadar zengindi. Talat Bey kurnaz bir kişiydi, Aypark sineması sahibiyle rekabete girişmişlerdi. Acıklı filmler iyi iş yaptığından hangisi daha acıklı film getirirse, o daha çok müşteri topluyordu. Talat Bey daha ileri giderek müşterilerine bedava gazoz vermeye başladı. Bunun üzerine Aypark Sineması sahibi o yıllarda yeni çıkmış olan Fruko dondurmalarından dağıtmaya başlayınca iş iyice kızıştı, sonunda gelirden zarar ettiklerini anlayan iki

işletmeci de bu işten vazgeçtiler. Yazlık sinema önlerinde seyyar el arabalarında külah içinde leblebi, çekirdek, koz helva, susam helva, kâğıt helva satan satıcılar bulunurdu. Bazen turşu suyu da satılırdı. Yazlık Sinemalara uzak semtlerden sevgililer gelir, bahçe sinemasının en arkasında yer alırlardı. Sevgililer filmde çok birbirlerini seyrederdiler, ışıklar yanınca bir şey yapmıyorlarmış gibi birbirlerine ilgisiz oturur, meraklı gözlerden gözlerini kaçırdılar. Aypark sineması Amerikan filmleri oynatırdı. Bunlardan en beğendiklerim Gene Kell'in müzikal filmleri ile kovboy filmleriydi. Diyebilirim ki bizim kuşak sinema kültürü Aypark Sineması'nda edindi."¹⁰⁷

Elbette Üsküdar esnaf gurubu bu gün tanıtmaya çalıştıklarımızla sınırlı değildir. Konumuzun geniş olması sebebi ile çok istememize rağmen, belge ve notları hazır olduğu halde maalesef bu çalışmamızda Üsküdar muhallebicileri, şekercileri, helvacıları, macuncuları, kadayıfçıları, tatlıcıları, kuru yemişçileri, leblebicileri, bozacıları, pastacıları, sebze ve manavları, terzileri, berberleri, saatçileri, boyacıları, basmacıları, tülbentçileri, tuhafiyecileri, marangoz ve kerestecileri, dökümcüleri, nalburları, lülecileri, hurdacıları, şişecileri, düğmecileri, bıçakçıları, kalaycıları, nalbantları, nalincileri, debbağları, dericileri, hallaçları, yorgancıları, yastıkçıları, kahvecileri, çaycıları, gazinocuları, meyhanecileri, tütüncüleri, gazetecileri, gazete dağıtıcıları, çarıkçıları, enfiyeci ve kokucuları, fesçileri, mağaza sahipleri, kuyumcuları, attarları, tespihçileri, fundacıları, at arabacıları, kayıkçıları, hamalları, arzuhalçileri, ayakkabı boyacıları, seyyar satıcıları ve pazarcıları anlatmak ve aktarmak için zamanımız yok.

XVII. yüzyılda Evliya Çelebi (1611–1682?), Üsküdar ahalisinin çoğunun Anadolu, bir bölümünün de Tebriz kökenli olduğunu ve beldede yetmiş müslüman mahallesine karşılık on bir Rum ve Ermeni ve bir de musevi mahallesinin bulunduğunu yazmaktadır. Gene Evliya Çelebi bu ahalinin üst kademedeki askerlerden, âlimlerden ve salih kişilerden, fukara-i sabirinden ve gemiciler ile kayıkçılarından oluşmuş olduğunu kaydetmektedir. Bu dağılım XX. yüzyılda da pek değişmemiştir. Bunlara eklenen tek sınıf ticaret erbabı idi. Üsküdar çarşısındaki genellikle, Acemler ve Museviler kırtasiye, Bulgarlar ve Arnavutlar sütçülük ve lokantacılık, Ermeniler ise tuhafiye alanında faaliyet göstermişler, Türkler ticarete sonradan ilgi duymuşlardı. XX. Yüzyıl başlarında Üsküdar çarşısındaki Türk, Acem, Arnavut, Kürd, Ermeni, Rum, Musevi ve Bulgar asıllı Osmanlı esnafı; Ahmet Yüksel Özemre hocanın da vurguladığı gibi tam bir “Üsküdarî Vahdet” içinde faaliyet göstermekte ve birbirlerine karşı hürmet ve muhabbet beslemekte idiler. Üsküdarlı bir müslüman; Üsküdarlı bir gayr-ı müs1imden bahse derken, aralarında niza bile olsa, onun hakkında asla “gâvur” demezdi.

Üsküdar esnafı, sattığı malın bedelini muhakkak “Allah kesenize bereket versin, efendim” ya da sadece “Kesenize bereket, efendim!” veya “Ömrünüze bereket, efendim” duasıyla kabul eder, müşteri de “Bereketinizi bulun, efendim!” duasıyla cevap verirdi. Müslüman ve gayr-i Müslim esnaf sabahleyin birebirlerini gözetler, siftah ettikten sonra gelen ilk müşterisini “Efendim; ben bu sabah, hamd olsun, siftahımı yaptım; ama komşum henüz daha siftah etmedi. Rica etsem, ona gidebilir

misiniz?” diyerek komşusuna yönlendirirdi. Müşteriyi aldatmak bir yana, esnaf, müşterisini fuzulî harcama yapmaması konusunda bile uyarırdı. Meselâ Attar Sa-im Hoca; dükkânından 50 kuruşluk karabiber almak isteyen müşteriye “fazla durursa bayatlayarak kokusunu kaybedeceği” açıklanarak “şimdilik 25 kuruşluk karabiber almasının daha isabetli olacağı” hatırlatılırdı. Esnaf devamlı müşterilerinin borçlarına karşı da, genellikle, sabırlıydı. Üsküdar halkının en çok borç yaptığı esnaf: bakkallar, kasaplar, tuhafiyeciler ve bohçacılar olurdu. Müşterinin hakkının geçmemesi için, malın ambalajlandığı kağıdın aynısı terazinin ağırlık kefesine dar olarak konur, bu hassasiyetle birlikte tartılan malın, ayrıca, bir miktar daha ağır çekmesine de özen gösterilirdi. Üsküdar esnafının teraziyi dengelememek gibi tuhaf bir âdeti vardı: ister manavda, ister kasapta, ister bakkalda ister balıkçıda olsun, ne tartılırsa tartılsın, tartılan tarafa bir miktar daha atılarak bu kefenin daima ağır basmasına dikkat edilirdi. Esnaf haramdan korkar, bu sebeple “Betim bereketimdir” diyerek müşteriye her zaman, sahavetle, bir nebze fazla mal tartardı. Metre ile mal satanlarda da bu böyleydi. Satın alınan malın türüne ve uzunluğuna göre esnaf muhakkak 10 ilâ 50 cm daha fazla keserdi. Gene Attâr Dükkânında, 30 metre misina isteyen balıkçılara 31 metre ve hatta biraz daha fazla misina kesilirdi. Fırınlardan, manavların, kasapların, balıkçıların ayrı, ayrı kendilerine mahsus fukarası vardı. Satılamamış da kurumuş olan ekmekler, henüz yeni solmaya başlamış sebze ve meyveler, ilikli kemikler ve et kırpıntıları ile arta kalan diğer ürünler; bu fukaraya, mesai günü sonunda, “göz hakkı” olarak fisebilillâh dağıtılırdı...¹⁰⁸

DİPNOTLAR

- ¹ Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, İstanbul 2003, s. 211.
- ² Antonie Olivier, *18. Yüzyıl'da Türkiye ve İstanbul* (haz. Alado Kaplan), İstanbul 2007, s.53.
- ³ BOA. İE. SM. 27/2846, BOA. C.BLD.124/ 6185.
- ⁴ *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi I*, (Haz. Ahmet Kal'a vd.), İstanbul 1997, s.116.
- ⁵ a.g.e., s.139- 146.
- ⁶ BOA. C.SM. 11/552, 15/755, 78/3914, 110/5502, 114/5742, 135/6790, 145/7296, 179/8969.
- ⁷ Ahmet Yüksel Özemre, *Hasretini Çektiğim Üsküdar*, İstanbul 2007, s. 112.
- ⁸ BOA. C.BLD. 76/3793.
- ⁹ BOA. DH. MKT. 1821/61.
- ¹⁰ BOA. ZB. 59/2, 393/90, 471/49.
- ¹¹ Fuat Andıç, *Üsküdar'dan Çıktım Yola, Hatıralar*, İstanbul 2001, s. 12-13.
- ¹² BOA. C.BLD. 25/1208.
- ¹³ *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi I*, s. 273.
- ¹⁴ BOA. C.BLD. 12/568.
- ¹⁵ *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi I*, s.295- 296.
- ¹⁶ BOA. C.BLD. 71/3513.
- ¹⁷ BOA. C.BLD. 54/2674.
- ¹⁸ BOA. C.BLD. 130/6483.
- ¹⁹ BOA. C.BLD. 85/4231.

- 20 BOA. C.BLD. 109/5437.
21 BOA. C.BLD. 43/2110.
22 BOA. C.BLD. 68/3356.
23 BOA. İ.MVL. 233/8120.
24 BOA. C.BLD. 20/969.
25 BOA. C.BLD. 21/1011.
26 BOA A.}MKT. 31/39.
27 BOA A.}MKT. NZD. 89/37.
28 BOA. DH. MKT. 2763/85.
29 BOA A.}MKT. NZD. 81/75.
30 BOA A.}MKT. NZD.103/6.
31 BOA A.}MKT. NZD.103/29.
32 BOA Y.A.HUS.307/17.
33 BOA DH. EUM. VRK.4/62.
34 Y.A.MTV.164/141.
35 BOA Y.PRK. ŞH. 8/12.
36 BOA. DH. MB. HPS. M... 51/16.
37 BOA. DH. MKT. 2796/20.
38 BOA. DH. UMVM. 89/11.
39 BOA. C.BLD. 106/5284.
40 BOA A.}MKT. NZD.102/94.
41 BOA A.}MKT. NZD.227/6.
42 BOA. DH. MKT. 2291/102.
43 Hagop Mintzuri, *İstanbul Anıları*, İstanbul 1998, s. 129.
44 *a.g.e.*, s. 133.
45 BOA. DH. EUM. 2.Şb. 57/29.
46 Ahmet Yüksel Özemre, *a.g.e.*, s. 118.
47 *a.g.e.*, s. 119.
48 *a.g.e.*, s. 67- 68.
49 *a.g.e.*, s. 114.
50 BOA. C.BLD. 111/5515.
51 BOA. C.BLD. 60/3077.
52 BOA. C.BLD. 94/4653.
53 BOA. C.BLD. 130/6463.
54 BOA. C.BLD. 622/6097.
55 BOA. C.BLD. 61/3008.
56 BOA A.}MKT. NZD.298/41.
57 BOA. DH. MKT. 1794/100.
58 Operatör Cemil (Topuzlu) Paşa, *İstibdat- Meşrutiyet- Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, (Yayına Hazırlayanlar: Hüsrev Hatemi- Aykut Kazancıgil), İstanbul 1994, s. 201.
59 Fuat Andıç, *a.g.e.*, s. 12.
60 Ahmet Yüksel Özemre, *a.g.e.*, s. 108.
61 *a.g.e.*, s. 113.
62 BOA. C.ML. 220/9144.
63 BOA A.}MKT. NZD.341/95.

- 64 BOA. C.BLD. 2/78.
65 BOA A.}MKT. MHM.291/12.
66 BOA. DH. MKT. 1716/13.
67 Y.A.MTV.90/74.
68 BOA. DH. EUM. KADL. 3/35.
69 BOA. DH. EUM. THR. 9/60.
70 Ahmet Yüksel Özemre, *a.g.e.*, s. 113.
71 *İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi I*, s.15.
72 *a.g.e.*, s. 86- 87.
73 Ahmet Yüksel Özemre, *a.g.e.*, s. 108.
74 BOA. DH. MKT. 980/7.
75 BOA. DH. MKT. 1994/12.
76 BOA. ZB. 319/18.
77 BOA. ZB. 393/28.
78 BOA. DH. MKT. 2724/15.
79 BOA. DH. EUM. AYŞ. 54/48.
80 Ahmet Nadir Utkan, *Elveda Üsküdar*, İstanbul 2008, s. 70- 71.
81 Besim Çeçener, *Üsküdar Anıları*, İstanbul 2008, s. 22.
82 Ahmet Yüksel Özemre, *a.g.e.*, s. 56- 57.
83 BOA. C.BLD. 31/1508.
84 BOA. C.BLD. 123/6124.
85 BOA. C.BLD. 25/1236.
86 BOA. İ.DH. 1352/52842.
87 BOA. HAT. 169/8904.
88 BOA. DH. MKT. 1548/8.
89 BOA A.}MKT. NZD.187/26.
90 BOA A.}MKT. UM.319/8.
91 BOA A.}MKT. DV.163/24.
92 BOA. DH. MKT. 1556/121.
93 BOA. DH. MKT. 2129/82.
94 BOA. HR. TO. 568/105.
95 BOA. DH. MKT. 2252/69.
96 BOA. ZB. 19/110.
97 BOA. ZB. 83/46.
98 BOA. ZB. 83/83.
99 BOA. DH. MB. HPS. 72/41.
100 BOA. DH. EUM. KADL. 9/20.
101 BOA. DH. EUM. KADL. 13/40.
102 BOA. DH. EUM. KADL. 18/53.
103 BOA. DH. KMS. 60-1/63.
104 BOA. DH. MB. HPS. M. 48/29.
105 BOA. DH. UMVM. 116/73.
106 Besim Çeçener, *a.g.e.*, s. 26- 27.
107 Ahmet Nadir Utkan, *a.g.e.*, s. 57- 59.
108 Ahmet Yüksel Özemre, *a.g.e.*, s. 107- 109.